

Cărțile Școlii Ardelene în colecțiile fondului Teleki-Bolyai al Bibliotecii Județene Mureș

Prof. CARMEN MUNTEANU
Biblioteca Județeană Mureș

Itinerariul în timp și spațiu al cărților românești din Imperiul Habsburgic a fost itinerariul spiritual al ideilor și aspirațiilor cuprinse în ele, prin lecturare constituindu-se în acte de cultură și conștiință.

Considerăm cartea, ca fiind principalul suport prin care reprezentanții Școlii Ardelene și-au răspândit ideile, însuflând încredere și un sentiment al colectivității și unității, contribuind, astfel, la renașterea națională a unui popor oprimat.

Școala Ardeleană reprezintă unul din cele mai complexe și ample evenimente ale culturii românești, căruia i s-a acordat o atenție susținută după cum rezultă din vasta bibliografie ce poate fi consultată.

S-a acceptat unanim, ca această manifestare de o amploare deosebită pentru cultura românească din secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, să fie numită mișcare.

În cercetarea acestui spirit cultural punctăm anumite aspecte privind definirea mișcării, raportul ei cu iluminismul european și cu biserica catolică.

Ne încadrăm în tendința, aproape generală, de a considera iluminismul nu numai ca un curent de idei, ci ca o epocă complexă, în timp neidentificată cu secolul al XVIII-lea, după afirmația cunoscută a lui Paul Hazard în lucrarea intitulată *Criza conștiinței europene*,²³ cu prefigurări în sfârșitul de secol XVII și prelungiri în secolul al XIX-lea. Școala Ardeleană nu este o apariție meteorică lipsită de legături cu manifestările anterioare și nici generată, în mod exclusiv, de contactul cu culturile străine. Școala Ardeleană rămâne un fenomen cu adevărat românesc, afirmă Aurel Nicolescu²⁴ susținând că aceasta, formată la interferența unor culturi străine, receptează și selectează numai ideile conforme spiritului național.

O condiție specială a constituit-o „unirea” sau „uniatia” sub influența catolicizantă a națiunilor dominante din Imperiul Habsburgic, fapt ce i-a ajutat pe

²³ Paul Hazard, *Criza conștiinței europene*. București, 1973, p. 425.

²⁴ Aurel Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*. București, Editura Științifică, 1971, p. 7.

românii ardeleni să facă pași însemnați spre dobândirea unor situații sociale și culturale mai bune.

Raționamente diplomatice și economice îngemănate cu idei luminate de egalitate și toleranță au făcut ca politica vieneză să se reverse asupra românilor transilvăneni. Astfel, colegiile Santa Barbara și Pazmaneum de la Viena, capitala imperiului, și-au deschis porțile și pentru tinerii români din Transilvania. Audierea cursurilor universitare de la Roma, Viena și frecventarea de biblioteci i-a condus pe aceștia spre atestările documentare ale originii poporului și limbii române. Ideea de cultură a constituit pentru cărturarii luminați factorul decisiv în acțiunea de ridicare a poporului român la nivelul altor popoare mai avansate.

Printre precursorii Școlii Ardelene, se înscrie episcopul Ion Inocențiu Micu-Klein (1692-1768), susținător al dreptului la învățătură, alături de celelalte drepturi care trebuiau să facă din poporul român o națiune recunoscută. Petru Pavel Aaron, urmașul său în scaunul episcopal (1751-1764) a desfășurat o amplă activitate culturală. Prin strădania lui,²⁵ s-a reușit înființarea școlilor românești de la Blaj în anul 1754.

În acest climat de deschidere culturală, Școala Ardeleană prin corifeii săi, și-a desfășurat activitatea pusă în slujba culturalizării poporului român. Ideile lor novatoare s-au materializat prin inaugurarea școlilor românești, prin înființarea de biblioteci, prin înzestrarea tipografiilor și tipărirea cărților.

Reprezentanții Școlii Ardelene sunt ca ținută și vârstă spirituală o generație de excepție. Specifică generației lor este concentrarea și aplecarea asupra istoriei naționale și asupra filologiei, primordiale în demonstrarea faptului că românii sunt urmași ai poporului roman. Prin lucrările lor istorice și filologice, limba română dobândește expresivitate și determină interesul științific al celor care vor să o cunoască temeinic.

Este semnificativ faptul că cercetarea limbii se face cu scopul de a o face cunoscută unui cerc tot mai larg de cititori, acreditându-se ideea că prin cultivarea limbii se ajunge la formarea culturii.

Familiarizați cu cultura Europei și călăuziți de idealul național, cărturarii români poartă discuții și se confruntă de pe poziții culturale apropiate. Se prefigurează un efervescent schimb de valori spirituale printre oamenii de litere români, sași și maghiari, al cărui fundament era renașterea națională. Colegiul Reformat din Târgu-Mureș oferea un asemenea exemplu, prin elevii săi, Gheorghe Șincai și Petru Maior,²⁶ cărturarii de mai târziu.

²⁵ *Din istoria Transilvaniei*. Ediția a doua. Vol. 1. București, Editura Academiei, [1961], p. 285.

²⁶ Traian Popa, *Monografia orașului Târgu-Mureș*. Târgu-Mureș, 1932, p. 270-272.

În conceptul de „*carte a Școlii Ardelene*” sunt cuprinse toate publicațiile (cărți, manuale, calendare, foi volante) ce pot fi considerate emanații ale Școlii Ardelene. Trebuie să menționăm că există o întrepătrundere între cartea Școlii Ardelene și cartea veche românească, pe care o continuă, de altfel, delimitarea nefiind tranșantă, cărțile Școlii Ardelene suprapunându-se celor vechi românești, cu limita cronologică superioară, 1830.

În această succintă lucrare vom prezenta cărți din colecțiile istoricește constituite ale Fondului Teleki-Bolyai, oprindu-ne asupra unor importante cărți filologice, considerând că limba română constituie împreună cu istoria, cele două coordonate în jurul cărora s-a ridicat edificiul impunător al Școlii Ardelene. Deși ilustrarea noastră este selectivă, ne reținem atenția și alte categorii de carte prin câteva sublinieri.

Colecția Telekiana, al cărei fondator este cancelarul Transilvaniei la Viena, Teleki Sámuel (1739-1822), reprezintă o bibliotecă cu renume european, ce cuprinde peste 40.000 de volume, între care zeci de incunabule, unicate, un număr apreciabil de ediții ale unor tipografi vestiți din țară și din străinătate, ediții princeps, codice, hărți, gravuri etc.

Spirit luminat, pătruns de ideile generoase ale enciclopediștilor francezi, contele s-a străduit să colecționeze cele mai prețioase realizări ale epocii sale și ale veacurilor trecute transmițându-le posterității prin biblioteca pe care o pune la dispoziția publicului în 1802.

Printre lucrările colecționate de fondator, al cărui ex-libris îl semnalăm, menționăm lucrarea medicului Ioan Molnar-Piuariu, reprezentant al iluminismului românesc, *Deutsch – Walachische Sprachlehre*, tipărită la Viena în 1788, la editura Kurzboeck, cea mai veche gramatică românească a colecției. Spre a fi accesibilă cercului de cititori interesați de fenomenele gramaticale ale limbii române s-au întrebuițat literele chirilice alături de cele latine, marcând perioada de tranziție, până la fixarea definitivă a celor latine. Caracterul practic al acestei gramatici este evidențiat de vocabularul bilingv român – german anexat și de textele paralele de scriere curentă ce se constituie într-un ghid de conversație.

Semanalăm în colecția Telekiana existența a două miscelane, ce includ fiecare câte un exemplar al memoriului *Supplex Libellus Valachorum*, operă colectivă a reprezentanților Școlii Ardelene. Actul programatic reprezentativ al românilor din Transilvania a luat ființă în condițiile politice legate de revocarea reformelor lui Iosif al II-lea și constituie o sinteză a elementelor cuprinse în numeroasele petiții și memorii anterioare. Participarea și contribuția lui Iosif Meheși,²⁷ secretar la Cancelaria Aulică din Viena, la redactarea documentului este

²⁷ Iacob Mârza, *Orizont livresc și opțiune politică: exemplul Iosif Meheși*. În: *Biblioteca și cercetarea*, XII. Cluj-Napoca, 1988, p. 106-112.

recunoscută. Lucrarea a fost publicată de eruditul Iosef Karl Eder, căruia îi aparțin comentariile „*cum notis historico – criticis*,” pentru a combate *Supplexul* și tipărită de Martin Hochmeister la Cluj în 1791.

În fondul original Teleki se păstrează *Biblia de la Blaj*, tipărită în 1795, o lucrare de excepție. Alăturarea acesteia celorlalte biblii, scrise în limbi diferite, reprezintă încadrarea ei în patrimoniul valorilor spiritual – culturale universale. În prefața *Către cetitoriu* Samuil Micu menționează sursele folosite, *Biblia de la București* a lui Șerban Vodă Cantacuzino din 1688 și cea rămasă în manuscris a episcopului Petru Pavel Aaron. Lipsa multor file din manuscrisul menționat, l-a pus în situația de a traduce din nou *Sfânta Scriptură* după textul grecesc (*Septuaginta*), fapt ce confirmă erudiția traducătorului. Incontestabil, lui Samuil Micu i se datorează, prioritar, împlinirea grandiosului act de cultură pe care îl reprezintă această lucrare religioasă. Traducerea, examinată de episcopul Ioan Bob și de alți învățați a apărut cu cheltuiala episcopului de la Blaj,²⁸ constituindu-se în monumentală tipăritură a Blajului.

În ordine cronologică, relevăm, în fondul original Teleki, existența operei filologice *Elementa linguae daco – romanae sive valachicae* a lui Gheorghe Șincai, autorul unor importante lucrări istorice, lingvistice și de știință popularizată. Lucrarea tipărită la Buda în 1805 reprezintă ediția a doua a gramaticii limbii române tipărite la Viena în 1780, de Samuil Micu și Gheorghe Șincai. În elaborarea primei ediții contribuția lui Samuil Micu a fost substanțială, în cea de a doua Gheorghe Șincai a simplificat sistemul de scriere, a completat și sistematizat materialul atribuindu-și paternitatea. Apariția acestei ediții a gramaticii a fost facilitată de calitatea de corector a lui Gheorghe Șincai și de cea de cenzor a lui Samuil Micu pentru cărțile românești din tipografia Universității din Buda.

Lucrarea redactată în limba latină se adresa acelor care vor face comerț sau vor călători în provinciile românești și vor avea relații cu locuitorii acestor provincii. Gheorghe Șincai, cu experiență în redactarea manualelor a adus îmbunătățiri de ordin practic, a anexat un vocabular român-latin și un mic ghid de conversație, organizat tematic cu elemente de vorbire uzuală. Prin această operă s-a dovedit lumii europene că limba română este o limbă romanică, contribuind, astfel, la cunoașterea ei. Cu *Elementa* iluminismul erudit românesc ardelean a inaugurat o nouă etapă care îl apropie de o integrare a culturii românești într-o tablă de valori europene, remarca regretatul academician Pompiliu Teodor.²⁹

²⁸ Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*. București, Cultura Națională, 1924, p. 6.

²⁹ Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor Samuil Micu Clain*. Cluj-Napoca, 2000, p. 160.

În aceeași colecție, remarcăm existența a trei lucrări ale eruditului Petru Maior, redactate în limba latină. Ilustru reprezentant al Școlii Ardelene, opera sa dezvăluie profilul unui enciclopedist, pătruns de încredere în capacitățile creatoare ale poporului său. Lucrările *Animadversiones in recensioem Historiae de origine Valachorum in Dacia*, Buda, 1814; *Reflexiones in Responsum Domini Recensentis Viennensis ad Animadversiones...*, Pesta, 1815 și *Contemplatio recensiois in Valachicam Anticriticarum literariis Ephemeridibus Viennensis, 1816 divulgatae*, Buda, 1816, conțin mențiunea autorului că au fost traduse din limba română în limba latină și reprezintă scurte lucrări de istorie antrenate în disputele vremii.

Lucrările iluministului Vasile Popp (1789-1842) vădesc orientarea enciclopedică și erudiția sa. Dintre elegiile existente în colecția Telekiana, le menționăm pe cele scrise pe băncile școlii, în limba latină, publicate la Cluj și dedicate unor personalități politice sau culturale ale vremii: Bánffy György, guvernator al Transilvaniei, Carl Michael Moger, profesor al colegiului din Cluj, sau Wass Imre. Acestor elegii li se alătură *Elegia ad Inclytos Status*, Cluj, 1810, *Elegia de laudibus medicinae*, 1813 și *Elegia... Francisco Primo*, 1814, scrise și publicate la Viena, în anii în care autorul lor studia medicina și filosofia în capitala Imperiului Habsburgic. Lucrarea *De funeribus plebejjs Daco – Romanorum*, Viena, 1817, aflată la interferența dintre studiul etnografic și cel al istoriei medicinei se constituie într-o remarcabilă contribuție științifică a epocii luminilor.

Fondul Bolyai, asociat fondului Teleki, reprezintă zestrea fostului Colegiu Reformat din Târgu-Mureș, a cărui frumoasă tradiție era ca atât elevii, cât și profesorii să doneze, la finele anului școlar, cărți din bibliotecile lor personale sau din cele achiziționate în timpul peregrinărilor din străinătate.

Semnalăm lucrarea lui Ioan Molnar-Piuariu, menționată anterior, în Fondul Teleki, *Deutsche – Walachicae Sprachlehre*, ediția din 1788, precum și edițiile ulterioare, Sibiu, 1810 și Sibiu, 1823. O mențiune manuscrisă a ediției din 1810, atestă prin curatorul Péterfi József că aceasta aparținea în 1819 bibliotecii Colegiului Reformat din Târgu-Mureș. Dintr-o altă însemnare aflăm că în 1814, lucrarea se găsea în posesia lui George Pop. Faptul că ajunge în proprietatea unei instituții școlare îi certifică valoarea și ilustrează traseul acestei lucrări filologice.

Supplex Libellus Valachorum, lucrare menționată de asemenea, în colecția Telekiana, se păstrează într-un exemplar și în colecția Bolyai. Pe foaia de gardă se află o însemnare manuscrisă din 1825, a lui Fogarasi Sámuel, preot de Gălești și protopop reformat de Târnava. Oferta sa făcută bibliotecii Colegiului Reformat se înscrie în tradiția perpetuată de-a lungul timpului.

În aceeași colecție, evidențiem *Dicționarul rumanescu, lateinescu și ungurescu*, în două volume, tipărit la Cluj în anii 1822-1823, realizat „dein

orânduiala” episcopului Ioan Bob. Cunoscut sub numele de *Dicționarul lui Bob* nu se știe cu certitudine dacă lucrarea îi aparține acestuia sau lui Ștefan Crișan, al cărui dicționar a fost la dispoziția sa datorită legăturii lor de prietenie.³⁰

O gramatică redactată în limba latină, răspândită între străini, este cea a lui Ioan Alexe *Grammatica daco – romana sive valachica*, tipărită la Viena în 1826. În anul 1832 se afla în proprietatea lui Petru Bod de Alba din Cluj, apoi a ajuns în posesia Colegiului Reformat din Târgu-Mureș, al cărui sigiliu ne edifică. În prefață, autorul menționează că la baza lucrării sale au stat studiile lui Petru Maior, Samuil Micu Clain și Vasile Coloși. Remarcă, de asemenea, contribuția meritorie a lui Constantin Diaconovici Loga, profesor la Școala Pedagogică din Arad. Lucrarea respectă cu consecvență scrierea cu litere latine, la sfârșit înserează scurte narațiuni instructiv-didactice, printre ele distingându-se fabulele lui Esop. În colecția Bolyai se mai află două exemplare ale acestei ediții. Unul a aparținut lui Gergely Joannes, iar celălalt provine din donația făcută de un profesor al Gimnaziului din Beiuș, lui Horgats István, fapt ce atestă circulația cărții.

În cel de-al treilea fond, numit „mixt”, fond eclectic constituit din fragmentele unor biblioteci școlare confesionale: Orăștie, Cristuru-Secuiesc, Sighetu-Marmației, ale Mănăstirii Franciscane de la Călugăreni (Mureș) și biblioteci particulare, se regăsesc cărți ale iluminiștilor români.

Remarcăm manualul lui Gheorghe Șincai *Prima principia latinae grammatices*, tipărit la Blaj în 1783, cu adnotări și exemplificări în latină și română, destinat elevilor „*ad usum scholarum.*” Manualul redactat cuprinde trei părți. În prima, se expun noțiuni de ortoepie, prozodie și ortografie, în cea de a doua, noțiuni de etimologie și morfologie, iar în ultima, noțiuni de sintaxă. Principiile pedagogice și metodice încorporate au conferit prestigiu gramaticii, utilizate ca manual unic până în jurul anului 1820.³¹ Ecourile ei răzbat chiar și în cercurile intelectuale ale străinătății. Astfel, revista germană *Allgemeine Literatur Zeitung*,³² din 1801, remarcă importanța gramaticii lui Gheorghe Șincai, tipărite la Blaj în 1783, în studiul unei discipline prioritare și deplânge destinul vitreg al distinsului profesor ajuns în dizgrația episcopului Bob.

În ordine cronologică, menționăm lucrarea lui Samuil Micu Clain *Propovedanie sau învățăături la îngropăciunea oamenilor morți*, tipărită la Blaj în 1784, cu litere chirilice. În prefață, autorul se adresează oamenilor prin

³⁰ Aurel Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*. București, Editura Științifică, 1971, p. 78.

³¹ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*. București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 61.

³² *Allgemeine Literatur Zeitung. Intelligenzblatt*. Leipzig, 1801, nr. 25, col. 201-203.

precepte morale, îndemnându-i la fapte bune, folositoare lor și semenilor. Împăcarea conștiinței este mesajul transmis și susținut prin referința la filosoful roman Seneca.

În același fond, remarcăm existența lucrării lui Ioan Molnar-Piuariu, *Deutsch – Walachische Sprachlebre*, ediția Viena, 1788, menționată, anterior, în cele două fonduri Teleki și Bolyai, provenită din biblioteca Colegiului Unitarian din Cristuru-Secuiesc, precum și ediția Sibiu, 1823, provenită din fondul Colegiului Reformat din Sighetu-Marmației.

Din biblioteca Colegiului Unitarian din Cristuru-Secuiesc provine dicționarul lui Ioan Bob, tipărit în două volume, la Cluj, între 1822-1823, semnalat în colecția Bolyai.

Nu pot fi trecute cu vederea lucrările lui Petru Maior *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809, cu un pregnant caracter educativ și *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți*, Buda, 1809, cu recomandări ce se impuneau în educația și asistența medicală a copiilor, pentru dezvoltarea lor fizică și psihică. Ambele provin din biblioteca Colegiului Reformat din Sighetu-Marmației.

Opera aceluiași, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812 „sinteză a efortului intelectual al epocii luminilor și a unei experiențe politice săvârșită de generația Supplexului,”³³ a fost o carte răspândită pe întreg teritoriul locuit de români.

Lexiconul de la Buda, tipărit în 1825, reprezintă cea mai frumoasă realizare editorială a secției române a tipografiei Universității din Buda. Dicționarul este poliglot, fapt explicitat prin titlu: *Lesicon romanescu – latinescu – ungurescu – nemțescu*. Acestuia îi sunt alăturate două lucrări ale lui Petru Maior, coligate editorial. Prima, intitulată *Orthographia romana sive latino – valachica*, se distinge prin susținerea principiului etimologic în scrierea limbii. Stabilește asemănări, în special cu limba italiană și deosebiri față de celelalte limbi romanice. Deși argumentele formulate și principiile propuse nu sunt valabile în totalitatea lor, ele vor sta la baza cercetărilor filologice ulterioare. A doua, *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*, ab initio, pune problema latinității limbii române. Susține originea ei din latina vulgară ca și a celorlalte limbi romanice, ajungând la concluzia că limba română este „limba poporului Romanilor celor de demult ce vecuiește până azi în gura Românilor.” Textul este scris pe două coloane, în paralel, cu litere latine și chirilice.

³³ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*. Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 179.

Prefața dicționarului relevă meritul lui Petru Maior la realizarea acestei valoroase opere filologice a cărei material va fi valorificat în redactarea altor lucrări similare.³⁴

Realizarea lucrării a durat mai mult de trei decenii, începută în 1795 de Samuil Micu, continuată de Vasile Coloși și Ion Corneli, terminată în 1825. Petru Maior, considerat „*spiritus rector*”, n-a reușit să vadă opera finalizată, trecând în eternitate în 1821.

Materialul informațional prezentat în acest demers, deși, nu epuizează colecțiile Fondului Teleki-Bolyai, ne permite constatarea că identificarea mișcării prin cărțile ei poate înnoi exegeza Școlii Ardelene.

Investigarea și valorificarea celor 84 de titluri în 136 de cărți ale Școlii Ardelene, prin cataloage de carte, aprofundează semnificațiile luminilor din Transilvania.

Considerăm, de asemenea, că cercetarea mișcării ce ni se dezvăluie într-o complexitate și diversitate remarcabilă, marchează un salt în istoria culturii românești și continuă să rămână o provocare.

Les livres de L' École de Transylvanie dans les collections de Fond Teleki-Bolyai de la Bibliothèque du département de Mureș

Résumé

On considère ce livre comme le support principal par lequel les représentants de L' École de Transylvanie ont pu diffuser leurs idées en vue de cultiver le peuple roumain.

L' École de Transylvanie représente l' un des plus amples et complexes événements de la culture roumaine.

Des personnalités comme Samuil Micu, Gheorghe Șincai et Petru Maior ont tracé, à l' époque, les principales directions de ce mouvement érudit à dimension européenne.

³⁴ Mircea Seche, *Scurtă istorie ale lexicografiei române*. Vol. 1. *De la origini până în 1880*. București, 1966, p. 125.

Dans cet aperçu nous présentons des livres se trouvant dans des collections historiquement constituées: Teleki, Bolyai et l' ainsi-dit „mixte.” D' importants livres philologiques ont retenu notre attention en considérant que la langue roumaine et l' histoire constituent les deux coordonnées autour desquelles s' était dressé l' imposant édifice de L' École de Transylvanie.

Par de tels ouvrages, la langue roumaine gagne de l' expressivité et éveille l' intérêt scientifique à ceux qui veulent la connaître à fond.

On considère, de même, que l' étude de ce mouvement constitue un saut en avant pour l' histoire de la culture roumaine et continue d' avoir le même intérêt.